

## DÂSTÂN-I VARKA VE GÜLŞÂH'IN FİİL ÇEKİMİ

HALİDE DOLU

XIV. yüzyıla ait Anadolu edebiyatı verimleri arasından bugüne kadar gelebilen Türkçe eserlerden birisi *Dâstân-ı Varka ve Gülşâh*'tir. Bu eser 1368-1369/770 yılında Meddâh Yûsuf adlı bir Türk şairi tarafından yazılmıştır. Rieu'nun *Türkçe yazmalar katalogu*'ndan<sup>1</sup> ve İ. H. Ertaylan'ın *Azerbaycan edebiyatı tarihi*'nden<sup>2</sup> öğrendiğimize göre, aynı konuyu daha sonraları Azerî şairlerinden Mesihî ve Osmanlı şairlerinden Mostarlı Ziyâî'nin de manzum olarak işledikleri tesbit edilmektedir. Bugünkü bilgimize göre ilk Türkçe *Varka ve Gülşah* mesnevisi yazarı Meddâh Yûsuf'tur. Bu mesnevinin Avrupa ve memleketimiz kitaplıklarında çeşitli nüshaları bulunmaktadır<sup>3</sup>. XIV. yüzyıl Türk edebiyatı ve dili malzemesi için pek zengin bir özellik gösteren bu eserde, yazılış yeri<sup>4</sup>, tercüme veya telif olduğu hakkında bir kayıt bulunmadığı gibi, ithafiye de yoktur. Fakat Varka ve Gül-

<sup>1</sup> Ch. Rieu, *Catalogue of the Turkish Manuscripts in the British Museum*, London, 1888, 185 ve 209.

<sup>2</sup> İsmail Hikmet, *Azerbaycan edebiyatı tarihi*, Bakû 1926, II, 210.

<sup>3</sup> Bu mesnevinin genel kitaplıklardan Üsküdar Selimağa Kitaplığında (No. 539), Türkiyat Enstitüsü Kitaplığında bulunan yazma nüshalarından başka, Prof. Ali Nihat Tarlan, Bay Raif Yelkenci - bu şahsın özel kitaplığındaki iki yazma nüsha için İ. H. Ertaylan'ın *ürk Dili ve Edebiyatı Dergisi*'ndeki (İstanbul 1946, I, 105 v.d.) makalesine bakınız -, Bay İzzet Koyunoğlu - yine İ. H. Ertaylan tarafından 1945 yılında (İstanbul) *Varaka ve Gülşah* adı ile eser hakkında oldukça etraflı bir giriş ve mesnevinin bütününün faksimilesi yayınlanmıştır - özel kitaplıklarında da bazı nüshaları vardır. E. Blochet'nin *Türkçe yazmalar kataloğu*'ndan (*Catalogue des manuscrits turcs*, Paris 1933, II.) öğrendiğimize göre Paris Bibliothe-que Nationale' de de bir nüshası kayıtlıdır.

<sup>4</sup> Eserde yazılış yeri açıkça bildirilmemiştir. Ertaylan'ın (*Varaka ve Gülşah*, İstanbul 1945, 1) işaret ettikleri üzere :

Evliyalar ulusu kutb-i cihan  
Mevlanadur mest ü hazret biguman

beytinde bulunan Mevlânâ Celâleddin'i öğme anlamındaki bağlılığa bakarak şairimizin bu eseri Konya ve yöresinde yazdığı düşünülebilirse de, bu bağlılık kesin bir ip ucu değildir.

şah mesnevisindeki yer ve özel adların Farsça veya Arapça olmaları,<sup>5</sup> ayrıca Arap edebiyatındaki bazı hikâyelerle konu benzerliğinin bulunması,<sup>6</sup> bu eserin menşeinin Arap veya Fars edebiyatlarında daha önce yazılmış bir hikâye olduğu ihtimalini düşündürmekte idi. Nitekim son günlerde bulunan Farsça manzum bir nüsha bu ihtimalin doğruluğunu kuvvetlendirmiştir.<sup>7</sup>

Bu mesnevi altı meclis halinde yazılmış, dinî unsurları ihtiva eden bir aşk ve kahramanlık hikâyesidir.<sup>8</sup> Çağının diğer mesnevileri ile mukayesesini, kendine has özelliği, edebî değeri, konusu ve bu konunun Türk ruhuna uygun işlenişi, dil malzemesi bakımından zenginliği daha önce açıklanmış olduğu gibi,<sup>9</sup> Farsça yazılmış versiyonu ile mukayesesini de tesbit edilmiştir.<sup>10</sup>

Şair Meddâh Yûsuf'un bu eserdeki Türkçesi sade, samimî, akıcı ve güzel bir Türkçedir. Türk dilinin gelişmesi ve sadeleşmesi uğrunda yapılan çalışmalara küçük bir yardım edebilmek amacı ile bu eserin fiil çekimini veriyoruz.<sup>11</sup>

Türkçe üzerinde yapılan gramer çalışmalarında tesbit edilmesi en güç olan konulardan biri fiil (verbum)dir. Türkçede fiil, fiilden türetilen isim (nomen) ve fiiller, kip (modus) ve zamanlar (tempus), isim-fiil (participium) ve zarf-fiil (gerundium) şekilleri ile, bağlı

<sup>5</sup> İsmail Hikmet Ertaylan, *Varaka ve Gülşah*, 4, 5.

<sup>6</sup> Ahmet Ateş, *Varaka ve Gülşah mesnevisinin kaynakları*: Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, II 1 - 2, İstanbul 1947, 1 - 19.

<sup>7</sup> Bu hikâyenin Sultan Mahmud-ı Gaznevi (383 - 421§997 - 1030) adına Ayyuki isim veya mahlaslı bir şairin yazdığı tesbit edilen farsça minyatürlü bir nüshası Ahmet Ateş tarafından Topkapı Sarayı Müzesinde (Hazine Kitaplığı, No. 481) yeni bulunmuştur. Yayımı bu günlrede bitecek *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*'nde Ahmet Ateş'in *Farsça eski bir Varaka ve Gülşah mesnevisi* başlıklı yazısında (İstanbul 1954, V, 33 - 50) bu yeni bulunan Farsça eser hakkında geniş ölçüde bir açıklama ve birkaç minyatür de bulunmaktadır. Böylece, ötedenberi, Türkçe Varka ve Gülşah mesnevisinin menşei hakkında ileri sürülen tahminî fikirler, onun XI. yüzyıl İran edebiyatı verimleri arasındaki Farsça manzum şekliyle kesinleşmiştir.

<sup>8</sup> Konusunun kısaltılması için Ertaylan'ın *a. e.* ne (s. 6 - 13) bakınız.

<sup>9</sup> Ertaylan, *a. e.*, giriş I v.d.

<sup>10</sup> Ahmet Ateş'in bu konudaki yazısına bakınız.

<sup>11</sup> Çalışmamıza Ertaylan'ın faksimilesini yayınladığı nüshayı, elde daha kolay bulunabilir düşüncesile esas aldık ve ayrılık gösteren noktaları diğer nüshalar yardımı ile tesbit ettik. Bunun için örneklerin yanındaki sahife, satır ve beyit numaraları bu nüshaya göre gösterilmiştir.

cümlelerin (proposition subordonnée) gramer fonksiyonlarını üzerlerine almaları bakımından diğer söz çeşitlerinden daha önemlidir. Türkçede ayrıca, türlü kip ve zamanlarda ayrı ayrı eklerin kullanılmaları ve hattâ bir kip için aynı eklerin zamanla kuvvetlerini kaybederek yerlerine başka başka eklerin geçmeleri de, fiilin söz çeşitleri arasındaki bu önemini arttırmıştır.

Metnimizdeki kip, zaman ve çekim unsurları kullanışlarına göre şöyle sıralanabilir :

### I. Haber kipi (Mode indicativus)

#### 1. Asıl geçmiş zaman (*praeteritum*) :

Asıl geçmiş zaman kipi -d- ile; yalnız çokluk 1. şh. çekimi için -duğ, -dük eki kullanılmıştır. -duğ isim-fiil eki olarak da görülür. Şahıs ekleri iyelik eklerinden türemiştir. Bu kipe ait zamanlar şahıslara göre bunlardır :

Teklik 1. şh.

ben dahı ok zahmını öküş yi-d-üm (20, 20, 1128).

tâ kiçiden münis ol-d-um ben saña (27, 16, 1484).

Çokluk 1. şh.

biğ kara gey-dük tonı ol mäh için (17, 27, 978).

ķıl-duğ āgāz uş ikinci meclise (4, 25, 229).

Teklik 2. şh.

fırkat-ile cānumı yağ-d+uñ ahı (24, 3, 1307).

Varķa eydür bil-d+üñ imdi yā heklm (25, 22, 1395).

Çokluk 2. şh.a ait örnekler yalnız bunlardır :

Varķa eydür yā kavm bir eyd-i+ñüz

hālüñüz ne kim kara ton gey-di+ñüz (17, 24, 972).

vir-d-ü+ñüz iki ere ol bir kıızı (19, 12, 1058).

Teklik 3. şh.

Varķayı kuç-d+ı Selim-Şāh-i Yemen

vir-d+i hil'atler key işit imdi sen (11, 7, 586).

hasret odı şöyle yağ-d+ı cānumı (7, 2, 347).

Çokluk 3. şh.

çün depin-d+iler şı-d+ılar leşkeri (5, 14, 267).

di-d+iler 'azmüñ bilelüm kancaru (7, 9, 361).

2. Anlatılan geçmiş zaman (*dubitativeum*) :

Anlatılan geçmiş zaman kipi -muş, -miş eki ile vücade getirilir. Bu ek bir isim-fiil ekidir. Metnimizde bu kipe ait zamanların teklik 1., çokluk 1., teklik 2. ve teklik 3. şahısları vardır. Şahıs ekleri şahıs zamirlerinden türemiştir.<sup>12</sup> Şahıs eki almayan teklik 3. şh. er-<i-yardımcı fiilinin -idi, -di [er-di>idi>-di] şekilleri ve dur- fiilinin geniş zamanı olan dur-ur'un haplologya yolu ile kısaltılmışı veya ekleşmiş olan -dur ekinin, fiil kipinin sonuna eklenerek anlamca berkiltilmiş şekilleri katılarak elde edilmiştir. Örneklerimiz bu açıklamağı daha aydın gösterecektir.

Teklik 1. şh.

ben kızımı nāmzād eyle-miş+em (15, 7, 822).

getmiş 'aqlum şöyle bīhūş ol-mış+am

bilmezem kim bunda niçc gel-miş+em (20, 20, 1129).

Çokluk 1. şh.

bu hişār içinde cāna gel-miş+üz (7, 18, 380).

çün göreler bizi süvār ol-mış+uz

cenk için cümle yarağı kıl-mış+uz (11, 17, 605).

Teklik 2. şh.

ol gulām eydür key işit iy yigit

ne kişiye 'aşık ol-mış+sun eyit (12, 26, 685).

Teklik 3. şh.

'aklı get-miş öküş ak-mış hem şanı (20, 9, 1107).

girü dön-miş+di gāzādan Muştafā (28, 11, 1520).

Varşanuñ dün gör-miş+idi heybetin (4, 27, 233).

şehri kıl-mış+dur Melik 'Anter hişār (7, 7, 357).

Varşa eydür yā hekīm gelgil benüm

nabzımı tut gör ne ol-mış+dur<sup>13</sup> tenüm (25, 21, 1392).

<sup>12</sup> Teklik 1. şh. : gelmiş ben gelmiş ven gelmiş en. Bütün fiil çekimlerinde 1. şh. genellikle-n ile nihayetlendiğinden analogique yolla gel - mişem dir. Çokluk 1. şh. : kılmış biz/ kılmış vüz/ kılmışuz. Bu ekleşme şimdiki zamanda açıkça görülür : ay - 1 - t - a ben/ ey - i - t - e ben ey - i - - e ven ; it - e siz/ id - e siz/ id - e siz ; kıl - a biz/ kıl - a büz/ kıl - a vuz. Teklik 2. şh. : olmuş sen/ ol - muşsun.

<sup>13</sup> - dur ekinin incelmış şekli - dür ile yapılmış örneklerimiz yoktur.

3. *Şimdiki zaman (praesens)* :

Şimdiki zaman -a, -e eki iledir.<sup>14</sup> Buradaki şahıs ekleri şahıs zamirlerinden türemiş şekillerdir. Bu kipin bütün zamanları kullanılmamış olup, var olan zamanları bildiren örnekler de, muhtemelen geniş bir şimdiki zaman göstermektedir. Bunlar şahıslara göre:

Teklik 1. şh. için bir örneğimiz vardır.

gözlerümden yaş yirine kan aķup  
eyd-e+ven yā ḥasrete diyü baķup (12, 18, 669).

Çokluk 2. şh.

her ne kim siz hükm id-e+esiz biz anı  
ķıl-a+vuz didi yigitler arslanı (10, 8, 524).  
ķaçmañuz imdi oturuñ iy ķavm-i şüm  
ķanda var-a+sız elümüzden bizüm (13, 18, 727).

Teklik 3. şh.

n'iderem ben bu teni şimdengirü  
çün aña sencileyin cān ol-ma-y-a (18, 10, 999).  
ol yire müştāk küllī kā'ināt  
ol ağacuñ gölgesinde durdı at  
boynın uzatdı kim ot otla-y-a  
Varķa düşdi gör bu ķudreti n'ol-a (20, 4, 1096-1097).

Son örneğimizin gelecek zaman anlamı taşıması da ihtimal dahilindedir.

4. *Geniş zaman (aorist)* :

Geniş zaman kipi -r, -ur, -ür, -ar, -er ekleri ile yapılır. Olumsuz (negatif) şekli için -maz, -mez eki kullanılır. Şahıs ekleri şahıs zamirlerinden türemiştir.

Teklik 1. şh. -an, -en, -am, -em, -van, -ven ekleri ile yapılmıştır.

anda ilt-ür+em buları şimdi ben  
kim Hilālüñ 'avratına vir-ür+en (16, 2, 871).  
ḥod ne ḥācet bunça bu luḫf u kerem  
rāḫıyam ben saña seni sev-er+em (4, 20, 220).

Varķa eydür ne süvārsın yā süvār  
ikisin daḫı ķıl-ur+van iḫtiyār (19, 17, 1068).

<sup>14</sup> Gelecek zaman ve geniş zaman kiplerine bu ek için bakınız.

Çokluk 1. şh.

çün göreler bizi kim cenk iste-r+üz  
bunlara karşı yaraqlar düz-er+üz (11, 17, 606).  
ne diyelüm tañrınıñ taqđrine  
biz dağı var-ur+uz anuñ yirine (18, 6, 992).

Teklik 2. şh.ta

sen vir-ür+sin lezzeti her bir aşı (1, 3, 5).  
sen bil-ür+sin yā ilāhī hālümü (3, 1, 123).

Teklik 2. şha şekil bakımından aynı olup, ayrı iki yerde geçen tek örneğimiz vardır :

bārī siz ne di-r+siz eydüñ bilelüm (9, 17, 488; 11, 11, 594).

Teklik 3. şh.

bu haberdür kim yaq-ar cān u ciger (26, 21, 1447).  
ikisinüñ dağı işi zār ol-ur (5, 26, 292).

Çokluk 3. şh.

şu sep-er-ler yüzine ‘aqlı gelür (18, 1, 981).  
tañlaş-ur-lar kim bu ne ihsān olur (15, 1, 811).  
kuçuşuban ol iki bedr-i münir  
yiyleş-ür-ler şöyle kim müşk ü ‘abir (23, 7, 1263).

Metnimizde geniş zaman kipi için yukarıda gösterdiğimiz ek-lerden başka, -a, -e eki de kullanılmış olup, bunlardan var olan şahıslar bunlardır :

Çokluk 1. şh. -vuz, -vüz eki ile<sup>15</sup>.

mekr ile ol şahsı çün kim dut-a+vuz  
erlik oynın biz bulardan al-a+vuz

Teklik 3. şh.ta

çün kazā gökden in-e göz bağlanur  
iy niçe cān u gönüller tağlanur (2, 11, 83).  
bu ne bāzırgān ne tācir işidür  
kim bil-e bu kimdürür ne kişidür (20, 23, 1135).  
niçe kim söyler Hilāl ol yüz süz-e (5, 27, 294).

5. Gelecek zaman (futurum) :

Gelecek zaman için şu iki ayrı ek kullanılmıştır :

a. -ısar, -iser. Bu ek yalnız teklik 3. şh.ta görülür :

<sup>15</sup> Gelecek zaman kipine bu ekin kullanılışı için bakınız

ağla-y-ısar yarın ol Gülşâh için (3, 14, 149).  
 didiler uş Varğa geldi yâ Hilâl  
 vir cevâbın kııl-ısar senden su'âl (17, 25, 974).  
 kuçma-y-ısar añlagil (d. añlagıl) uşbu işi (17, 13, 949).

b.-a, -e eki. Bu ek isim-fül eki değildir. Bu ekle yapılmış örneklerimiz çoktur. Şeklen dilek, şimdiki zaman ve geniş zaman kipleri için de kullanıldığı muhtemel olmakla beraber, anlamca bunlardan ayrılır. Metnimizde bu ekle yapılmış yalnız çokluk 1. ve teklik 3. şahıslar vardır :

Çokluk 1. şh.

eyd-e+vüz key tâ ki meclisde yarın  
 kim ne kıldılar bu gez biribirin (9, 28, 510).  
 irteki meclisden eyd-e+vüz haber (4, 24, 228).  
 yâ dağı bunda gelicek Varğanuñ  
 yüzine niçe baq-a+vuz biz anuñ (16, 12, 891).

Teklik 3. şh.

yarın anda söylen-e bâkî kelâm (12, 20, 673).  
 oldılar iki yañadan intizâr  
 kim gir-e meydâna kağı nâmdâr (8, 7, 412).  
 didi şimdi bu beni bilür ise  
 bir içim su virme-y-e başum kes-e (20, 17, 1122).

## II. Emir kipi (Mode imperativus)

Emir kipinin çekimi diğer kiplerin çekimlerinden ayrılır. Bu kipin şahıslar için kendine özgü bir eki yoktur. Tersine her şahıs için ayrı bir ek kullanılır. Bu eklerin hiçbirisi isim-fiil eki değildir. Bundan başka, bu ekleri zaman ve şahıs bakımından daha küçük unsurlara bölmek imkânı da yoktur. Ayrı-ayrı menşeli olması muhtemel bulunan bu eklerin bir kısmı bugünkü türkçede hiç kullanılmaz. Bu kipin teklik 2. ve çokluk 2. şahıslarından başkasını dilek kipi de saymak mümkündür. Özellikle, insanın kendisine ve kendinden uzak bulunan şahıslara emir vermesi pek tabii görülmediğinden, teklik 1. ve çokluk 1. şahıslar dilek anlamını daha kuvvetle ifade etmektedir. Fakat, metnimizde dilek kipi için ayrı ekin bulunması, emir eklerinin emir kipinden başka bir kipte de kullanılamayacağını ve onların benzerliği ihtimalinin pek mümkün olamayacağını teyit eder.

Emir kipinin ekleri şahıslara göre böyle gösterilebilir:

Teklik 1. şh. iki ayrı ekle

a. -ayın, -eyin eki:

eydür idi iy 'aceb ne kıl-ayın

kağı hasret odına yakıl-ayın (7, 11, 365).

bir var-ayın gör-eyin ne dir vezîr (7, 15, 373).

ger melûl olmaz-iseñ yâ pür-hüner

eyd-eyin dördüncü meclisten haber (14, 21, 789).

b.-ayım, -eyim eki <sup>16</sup>:

söyle maşşüduñ nedür ben bil-eyim

ger elümden gelürse çâre kıl-ayım (21, 14, 1173).

sen oğul Gülşâh kız kardaş baña

boşayuban kâbin id-eyim saña (25, 1, 1354).

iy dirîgâ 'ışk elinden n'id-eyim (25, 13, 1377).

Çokluk 1. şh. -alum, -elüm eki ile.

ne d i - y e l ü m tanrının takdirine (18, 6, 992).

ne oluban n'oldı eyit g ö r - e l ü m

söyle ahvalüd ki yarı kıl-alum (26, 10, 1425).

Teklik 2. şh. iki şekilde görülür :

a. Kök veya gövde (radical) fiil :

sen kime 'aşıksın eydivir baña (12, 27, 687).

karşudan bir atlu eydür Varqaya

iñ atuñdan aşğa olğıl yaya (19, 16, 1066).

b. -ğıl, -gil eki ile :

'ışk ile olmağ dilerseñ âşinâ

râzî ol-ğıl zâr-ile göz yaşına (26, 6, 1418).

bunlar bunda şabr kıldı ol giçe

gör-gil imdi tañrınıñ hükmi niçe (4, 23, 227).

Çokluk 2. şh. için iki ayrı ek kullanılmıştır :

a. -ñ eki :

bu giçe bir pehlevân iste-ñ bul-u-ñ (8, 19, 437).

<sup>16</sup> 1. teklik şh. emir eki -ayın, -eyin ve -ayım, -eyim şeklinde -sonuncular daha çok - karışık bulunmaktadır. Bu karışık bulunma ikinci şeklin meydana gelişinin nispeten eski olduğunu, yani -ayın, -eyin'in -ayım, -eyim olmağa başlaması keyüyetinin aşağı - yukarı XIV. yüzyıl başlarında vukubulduğunu gösterir. Olay 1. teklik şh. emir ekinin diğer türlü fiil kiplerinde 1. teklik şh. eklerinin - m ile sonuçlanmasına uymasından, bir analogia'dan ibarettir.



siz biri birüñüz-ile hoş ol-u-ñ  
hem yi-ñ iç-ü-ñ zevk-ile 'işret kı1-u-ñ (22, 25, 1248).

b. -ñuz, -ñüz eki :

ķoma-ñuz bugünkü işi yarına (5, 19, 278).

ilt-ü-ñüz Gülşāhı anda daħı siz (1, 23, 46).

Teklik 3. şahıs -sun, -sün eki ile.

olma-sun ansuz baña cān u cihān (16, 29, 923).

Haķ kazādan bekle-sün dā'im sizi (9, 27, 508).

Çokluk 3. şh. emir çekimi -sunlar eki ile olup, bir örneğimiz vardır :

tā ki meydān ötesinde uzadu

bürke kaz-sunlar hoş anı düzedü (11, 15, 601).

-sun eki ile olup da çokluk bildiren örneklerimiz de vardır :

irte atlan-sun bu seksen biñ çeri (9, 21, 495).

### III. Dilek kipi (Subiunctivus)

Dilek kipi için -a, -e eki kullanılmıştır. Şeklen gelecek zaman, şimdiki zaman ve geniş zaman ile aynı olan bu ekin<sup>17</sup> metnimizde bütün zamanları mevcuttur. Teklik 1. şahıs iyelik ekinden, diğerleri ise, şahıs zamirlerinden türemiştir.

Teklik 1. şh.

sen gel eyit ben anı niçe vir-e+m (21, 22, 1188).

ķanda buldı bu yüzügi bir sor-a+m (22, 7, 1212).

Çokluk 1. şh. -vuz, -vüz eki ile.

erlük oynın biz bulardan al-a+vuz (11, 21, 614).

vaktidür kim zevķ ü 'işret sür-e+vüz

bir niçe gündür ki seni gör-e+vüz (13, 27, 744).

Teklik 2. şh. için -sın, -sin eki.

getür-e+sin bize andan şır-behā (6, 3, 300).

'ışķa mağlūbe olursa gör-e+sin

ğālib olursa yüzügi vir-e+sin (16, 23, 913).

Çokluk 2. şh. -sız, -siz eki ile.

tañrı adın işidiceķ 'ışķile

getür-e+siz evvel Allāhı dile (18, 28, 1033).

<sup>17</sup> Bugünkü zaman, geniş zaman ve gelecek zamana bu ek için bakınız.

<sup>18</sup> Aynı ekin geniş zaman ve gelecek zamanda da kullanılışını gördük.

Varğa için ağlayayım bir zamān  
ben gelicek siz var-a+sız bī-gumān (27, 10, 1474).

Teklik 3. şh. şahıs eki almamış, kip eki olan -a, -e kök veya gövde fiille birleşerek elde edilmiştir <sup>19</sup>.

Varğa eydür rāzīyüz biz bu işe  
şāhımız kırtıl-a bize kavuş-a (11, 1, 573).  
anı tañrı aşkına kılgıl revā  
hāk zamāne şerrini senden şav-a (21, 13, 1171).  
tā murādına deginelər bular  
hem size rahmet kııl-a perverdgār (1, 28, 56).  
Çokluk 3. şh. -lar, -ler eki ile.  
seçüñüz kim key bahādur ol-a-lar  
erlük içinde kıymetī dūr ol-a-lar (10, 9, 526).  
tā murādına degin-e-ler bular (1, 28, 56).

#### IV. Şart kipi (Conditionalis)

Şart kipi -sa, -se eki ile yapılmıştır. Bu kipin çekiminde iyelik eklerinden türemiş şahıs ekleri kullanılır. Bu ekler iki şekilde görülmektedir :

a. Ekin doğrudan doğruya kök veya gövde fiille eklenmesi ile;

b. Yardımcı er-<i- fiilinin şart kipi ihtiva eden zamanının fiilin muhtelif kip ve zamanlarına eklenerek, mürekkep zaman —bazan kaynaşmış fiil olarak— vücade getirmesi suretiyledir. Kaynaştığı takdirde ek, fiilin inceliğine göre inceler. Metnimizde birinci şekle ait örneklerimiz azdır. İki yerinde kip eki kök veya gövde fiille doğrudan doğruya birleşerek irrealis anlamı ihtiva eder. Diğer örneklerimiz esas itibariyle şart bildirmektedir. Örneklerimiz gruplara ve zamanlara göre böyledir :

a. Teklik 1. ve çokluk 1. şahıslara ait örnekler yoktur. Çokluk 3. şahıs ekleri, bildirdikleri zamana uymamaktadır.

biribirin bir dem eger germe-se  
döner idi bunlaruñ işkı yasa (5, 17, 274).  
yā Resūl-Allāh dir aşhābeler  
Kim du‘ā kılsañ diri ol-sa bular (28, 18, 1534) <sup>20</sup>.

<sup>19</sup> Bugünkü zaman, geniş zaman ve gelecek zamana bu şahıs için bakınız.

<sup>20</sup> Bu örneğimizde düşünme (irrealis) fikri vardır.

Teklik 2. şh.

cānuma irdüñ meded iy āşil-pāk  
 sen dime-se-ñ ben oluridüm helāk (19, 9, 1051).  
 senlügin gider hicāb olmuş saña  
 sen anuñ yüzine añsuz baķ-sa-ñ-a <sup>21</sup>

Teklik 3. şh.

girü döndi gürz urdı Varķaya  
 ger ķayaya uğra-sa düşdi ķaya (4, 9, 199).  
 gel-se gör-se kim döşekler yirine  
 uş kemend oldı baña zībā ģarīr (3, 5, 130). <sup>22</sup>

b. Bu gruba ait örneklerin bir kısmı şahıslara göre bunlardır :

Teklik 1. şh.

gelme yoģsa ģançer-ile ben seni  
 urmaz-i-se-m ģod ururum ben beni (17, 13, 950).  
 ol süvār eydüre ger ģoşluģ-ile  
 virmez-i-se-m ģoş... ana (19, 20, 1073).

Teklik 2. şh.

bilmez-i-se-ñ şimdi bil āģāh ol (17, 11, 945).  
 gelmez-i-se-ñ öldürür ol kendüzin (27, 2, 1458).

Teklik 3. şh.

ger ķabül olur-i-se bu ģācetüm  
 bunlaruñ fermānı ola tākātüm (15, 13, 834).  
 çāresiz elbette lāzımdur sefer  
 girü gelem ger ķor-i-se dādger (24, 14, 1328).



<sup>21</sup> - a ünlem (vocatif) ile de kullanıldığı görülmür.

<sup>22</sup> Bu örneģimiz de düşünmeyi kapsıyor.